

TANITMA YAZILARI

JAMES HAMILTON, *Manuscrits ouïgours du IXe-X^e siecle de Touen-houang*. Textes etablis, traduits, et commentes par James Hamilton, Tom I, II, Fondation Singer-Polignac, Paris 1986.

Uygur tarihi ve Uygurca üzerine araştırmaları ile tanınmış ünlü Sinolog ve Türkolog James Hamilton'un tanıtacağımız bu yeni eseri Paris'te Ulusal Kitaplıkta bulunan yayımlanmamış bütün Uygurca yazmalar ile Londra'da Britanya Müzesinde bulunan Tun-huang'dan getirilmiş Uygurca yazmaları bilim dünyasına tanıtmaktadır. Birinci ciltte, toplam sayısı otuz altı olan bu Uygurca yazmaların harf ve yazı çevrimleri ile Fransızca çevirileri ve yazma parçalarında geçen türlü kelime ve deyimler üzerine yapılan açıklamalar yer almaktadır. İkinci ciltte ise Uygurca yazmalarda geçen bütün kelimelerin analitik dizini ile yazmaların tıpkıbasımları bulunmaktadır. İkinci cilde, ayrıca, W. Bang tarafından işlenerek yayımlanan Sekiz Yükmeğin Londra nüshasının güzel bir tıpkıbasımı ile Orta Asya'nın X. yüzyıldaki durumunu gösteren büyük bir harita da eklenmiştir.

Tun-huang yakınındaki Bin Buda Mağaralarının 17 numaralıсында bulunan Eski Türkçe el yazmalarının toplam sayısı elliyi bulur. Bunlardan biri Mani alfabesi ile, iki veya üç tanesi Tibet, dört tanesi eski Türk runik yazısı ile, geri kalan otuz dokuzu da Uygur alfabesi iledir. Bu eski Türkçe eserler içinde ilk kez yayımlananı *Huastuanift* olmuştur (A. von Le coq, "Dr. Stein's Turkish Khuastuanift from Tun-huang", *JRAS*, 1911, ss. 277-314). Bunu, iki başka el yazması ile birlikte runik harfli *Irk Bitig* izlemiştir (Vilhelm Thomsen, "Dr. M. A. Stein's Manuscripts in Turkish 'runic' Script from Miran and Tun-huang", *JRAS*, 1912, ss. 181-227+3 fotokopi). Bundan iki yıl sonra, 1914'te, Clement Huart ile Paul Pelliot, Prens Kalyānamkara ile Pāpamkara'nın, iyi düşünceli prens ile kötü düşünceli prensin, öyküsünü ayrı ayrı yayımlamışlardı (Cl. Huart, "Le Conte bouddhique des deux ereres, en langue turque et en caracteres ouïgours" *JA*, XIe Serie, III, janv.-fevr., 1914, ss. 5-57; p. Pelliot, "Le Version ouïgoure de l'histoire des Princes Kal-

yānamkara et Pāpamkara”, *T’oung-Pao*, XV, 1914, ss. 225-272). Bu tarihten yirmi yıl sonra da ünlü Türkolog Willy Bang-Kaup, öğrencileri A. von Gabain ve G. R. Rachmati ile birlikte, Londra’da Britanya Müzesindeki *Sekiz Yükmek* adlı Uygurca *sūtra*’yı Türkçe Turfan Metinleri dizisinin altıncısı olarak yayımlamıştı: W. Bang, A. von Gabain, G. R. Rachmati *Türkische Turfantexte VI. Das Buddhistische Sūtra Säkiz Yükmäk*, *SPAW*, 1934, X, ss. 93-192, 1 fotokopi.

Hocası Sinolog Paul Demieville’in yönetiminde hazırladığı “Çin Belgelerine Göre Beş Sülâle Döneminde Uygurlar” adlı tezi ile Üniversite Doktoru unvanını alan dostum ve meslektaşım J. Hamilton Uygur tarihi üzerindeki araştırmalarının yanı sıra Uygurca metinlere de ilgi duymuş ve C. Huart ile P. Pelliot tarafından 1914’te yayımlanan Prens Kalyānamkara ve Pāpamkara hikâyesini yeniden yayımlama işine girişmiştir. Bu eserin ilk yayınları üzerine yapılan eleştirilerden yararlanan Hamilton Londra’da Britanya Müzesinde bu hikâyeye ait bir yapraklık bir yazma parçası da bulmuş ve metne bu parçayı da katarak bu çalışmasını Paris Üniversitesi Edebiyat ve Beşerî Bilimler Fakültesine 3. Derece Doktora Tezi olarak sunmuştur (1968). Hamilton’un bu eseri 1871’de nefis bir şekilde basılmış, Yazıtlar ve Güzel Sanatlar Akademisi Bütçe Ödülünü de almıştır. İşte bu eserinden on beş yıl sonra, Hamilton, yazımıza konu olan yeni kitabını yayımlamış bulunuyor.

Eserin birinci cildinde on dört sayfalık bir giriş bölümünden sonra otuz altı Uygurca yazmanın harf ve yazı çevrimleri ile bunların Fransızca çevirileri ve açıklayıcı notlar yer almaktadır. Hamilton tarafından yayımlanan Uygurca yazmaların toplam sayısı 36 ise de bu yazmaların gerçek sayısı 38’dir; çünkü 15 ve 17 numaralı yazmalar aslında ikişer parçadan oluşmaktadır. Bu 38 yazma parçanın 25’i Paris’te, Ulusal Kitaplıktaki Pelliot koleksiyonunda, 13’ü ise Londra’da Britanya Müzesi Kitaplığında bulunmaktadır. Yazmaların çoğu, özellikle Pelliot koleksiyonuna ait olanların hepsi Çince Budist yazma tomarlarının veya tomar parçalarının arka yüzlerine yazılmıştır. Diğerleri, özellikle 1 ve 2 numaralı yazmalar kitap şeklindeki daha büyük Uygurca eserlerden kopmuş varak veya sayfalara benzemektedir (*Introduction*, s. XXI).

Yazmaların konularına ve içeriklerine gelince, bunların 13’ü dinî (Budist, Maniheizt ve başka) nitelikte eserlerdir. Dört yazma

karışık karakterlerde olup nazım parçaları, resmî veya diplomatik mektuplar, hesaplar, ata sözleri vb. gibi türlü konulardaki kayıtlardan oluşmaktadır. Geri kalan on dokuz yazma ise din dışı konularda yazılar, aile ve ticaret mektupları, ticarî kayıtlar vb. gibi parçalardır. (*Introduction*, s. XXI-XXII)

Yazmaların tarihine gelince, hepsi de tarihsiz olan bu yazmalar için *terminus ad quem*, Hamilton'un da belirtmiş olduğu gibi, hiç şüphesiz yazmaların bulunduğu 17 numaralı mağaranın duvarla örülüp kapatıldığı XI. yüzyıl başlarıdır. Hamilton'a göre, yazmaların büyük bir kısmı, özellikle din dışı nitelikte olanlar (mektuplar, ticarî kayıtlar vb.) X. yüzyıla, dinî içerikli yazmalar da IX. yüzyılın ikinci yarısına ait olmalıdır (*Introduction*, s. XXII).

Yukarıda da belirtmiş olduğum gibi, Hamilton Uygurca metnin önce harf çevirimini, daha sonra da yazı çevirimini vermiş. Harf çevrimi ile yazı çevrimi karşılaştırılınca Hamilton'un belirli bazı kelimelerin söylenişleri konusunda diğer meslektaşlarından ayrıldığı anlaşılıyor. Bu kelimeler şunlardır:

- 'YKY = *ekki* "2" (2: 12 vb.)
 'YKYNTY = *ekinti* "ikinci" (5:5).
 YLYK = *ellig* "hükümdar" (1:3 vb.)
 'SYZ = *essiz* "talihsiz, zavallı, yazık" (1:30).
 YYTY = *yetti* "7" (1:2 vb.)
 YYTYNC = *yettinç* "yedinci" (1: 23 vb.)

Hamilton'un yukarıdaki kelimelerin Uygurcada çift ünsüzlü olduğu veya öyle söylendiği yolundaki görüşünü paylaşmak zordur. Birinci kelime ve onun türevi *ikinti* kelimesi gerek Brahmi gerekse Tibet yazılı metinlerde *i* ve tek *k* ile: *iki*, *ikirer*, *ikindi* vb. (TT VIII), *i-ki*, *i-kin-ti~yi-kin-ti* (Takao Moriyasu, "Etude sur un catécisme bouddhique ouïgour en écriture tibétaine", *Memoirs of the Faculty of Letters, Osaka University*, XXV, s. 8, 15 ve Dieter Maue und Klaus Röhrborn, "Ein 'buddhistischer Katechismus' in alttürkischer Sprache und tibetischer Schrift", *ZDMG*, 135, Heft 1, s. 81). Orhon Türkçesinde kapalı *e* ile olan, Yenisey yazıtlarında da kapalı *e* harfi ile yazılan bu kelime, daha sonra, *k* ünsüzünün ikizleşmesi ile, *ekki*, *ikki* şekillerine de değişmiştir (MK *iki*, *ikki*, Özb., YUyg. *ikki*, Yak, *ikki* vb. gibi). Bu ikizleşmenin sebebi kapalı *e* ünlüsünün uzunluğu ola-

bilir: **eki* > *ekki*~*ikki*. Oğuz grubu Türk dillerindeki *iki* şekli daha eski *ikki*'den geliyor olmalıdır.

“Hükümdar” anlamındaki ikinci kelimenin etimolojisi *el-lig* olabilir; ama Uygurca metinlerdeki şekli hep tek *l* iledir İkizleşme örnekleri pek bol olan Brahmi yazılı metinlerde de kelime *elig* veya *eleg* şeklinde tek *l* ile yazılmıştır.

Hamilton'un 'SYZ şeklinde yazılmış olan kelimeyi *essiz* okumasının nedeni belki de onun bu kelime için önerdiği etimolojidir. O bu kelimeyi *edgü* “iyi” kelimesinin kökü olan *ed*'den getiriyor: **ed-siz* > *essiz* (I, s. 15, not 1.15). Bu etimoloji, anlam bakımından kuvvetli ise de ses bilimi bakımından zayıftır; çünkü Eski Türkçe döneminden de önce bir **ds* > *ss* benzeşmesi pek mümkün görünmüyor. Kaldı ki, kelime Yenisey yazıtlarında ve Uygurca metinlerde hep tek *s* iledir; *esiz!* *esiz e!* “yazık”!, “heyhat!”.

Orhon Türkçesi *y(e)ti*~*yiti* “7” kelimesi de Uygurca metinlerde hemen daima *YYTY*, yani *yiti* şeklinde geçer. Bu kelimedeki *t* ünsüzünün ikizleşmesi daha sonra meydana gelmiş bir olaydır. İkizleşmenin sebebi de ilk hecedeki kapalı *e* ünlüsünün aslında uzun olmasıdır: **yēti* > MK *yeti*, *yetti*, Az. *yeddi*, Yak. *sette*, Çuv. *siççi* (< Vol. Bulg. *cieti* < **yēti*), Trk., Trkm. *yedi*. Buna göre, Clauson (*EDPT*, s. 856), Doerfer (*TDAY* 1975-76, s. 15) ve başkalarının bu kelimenin ana şeklini çift *t* ünsüzü ile tasarlamaları yanlıştır.

Hamilton'un paylaşmadığım diğer okuyuşları ilk hecesinde yuvarlak bir ünlü bulunan şu kelimelerdir: *qowrag*, *oğuş*, *ögüz*, *ön-*, *tüzü*, *tüzün*, *yoğur-*, *toğ-* ve *ürüg*.

Bunlardan birincisi Brahmi yazılı metinlerde daima *u* iledir: *quwrāg*, *quwrāh*, *hkuwrāg* (TT VIII, 97). Buna göre kelimeyi *u* ile okumak doğru olur.

İlk yayınlarda *o* ile *oğuş* okunan kelimeyi bugün genellikle okunduğu gibi *uğuş* okumak ve Alt. *uk* “soy, aile, köken”, Tuv. *uk* “boy, kabile, soy” kelimesine bağlamak doğru olur sanırım. Kelime Brahmi yazılı metinlerde de *u* iledir: *ūhūš* (TT VIII, s. 101). Yakutça *ūs* da *oğuş*'a değil, *uğuş*'a gider.

Öteden beri *ö* ile *ögüz* şeklinde okunan “ırmak” anlamındaki kelimeyi de *ū* ile okumak doğru olacaktır. Kelime Codex Cumanicus'ta *ogus* şeklinde yazılmış ise de halen yaşamakta olduğu Sarı Uygur

diyalektinde *ü* ile *ügüs* biçimindedir (Malov. s. 132, Tenişev, s. 217). Kelimenin Moğolca karşılığı *üyer* “ırmak taşması, taşma, taşkın; sel, dere” de *ö* ile değil, *ü* ile dir.

“Çıkmak, yükselmek” anlamlarındaki dördüncü kelime Brahmi yazılı metinlerde hep *ü* ile dir: *ün-*, *üm-*, *üntür-* (TT VIII, s. 102). Bu kelime Kumancada, Kıpçak grubu Türk dillerinde *ö* ile olmakla birlikte şu dillerde *ü* ile dir: Yak. *ün-* “büyüme, yükselmek”, Tuv. *ün-* “çıkma; bitme, büyüme”, Uyg. *ün-* ay., Özb., *un-* (*ün-*) ay. Halaçça *in-* “çıkma” ve *i-* şekilleri de daha eski ve aslı bir *ün-* şekline gider. Kıpçakça *ö*’lü şekiller ile Türkmence *ön-* şekli aslı kabul edilse bile Özbekçe ve Yeni Uygurca *ü*’lü şekiller nedeniyle söz konusu kelimeyi Uygurca metinlerde *ü* ile okumak daha doğru olacaktır.

Uygurca metinlerde *alku* “bütün, hep, hepsi, tamamıyla”, ile eş anlamlı olan *TWYZW* kelimesi önceleri *ö* ile *tözü* şeklinde okunmuşken son yıllarda yapılan yayınlarda genellikle *ü* ile *tüzü* biçiminde okunmaktadır. Hamilton da 2 numaralı metinde iki kez geçen bu kelimeyi *ü* ile okumuştur: *tüzü tüzün bodisavat* (2:21), *bu altı yegirmi bodisa β atlar alqu tüzü tüzün mançuşiri...* (2: 37-39). Uygurca *alku* ve *tüketi* “tamamiyle” ile eş anlamlı olan bu kelime Şinasi Tekin tarafından *tüz-ü*, yani *tüz-* “düzene koymak, tanzim etmek” fiilinin *-ü*’lü zarf şekli olarak açıklanmak istenmiştir (*Maytrisimit*, s. 284, 285). Hamilton (*Le conte bouddhique du bon et du mauvais prince*, s. 134) ve Clauson da (*EDPT*, s. 573) bu etimolojiyi kabul etmişlerdir. Bu etimoloji anlam bakımından kabul edilemez; çünkü anlamı “tanzim etmek, düzenlemek” olan bir fiilden “bütün, hep, hepsi, tamamıyla” gibi anlamları olan bir kelime türeyemez. Ben Uygurca *TWYZY* kelimesini bu yıl Eylül ayında Giessen’de yapılan “Eğitim ve Türkoloji Sempozyumu”nda verdiğim bildirimde Ana Türkçe **töz-* “koparmak, kökünden sökmek” fiilinden getirdim. Bu Ana Türkçe fiil Yakutça’da *tüös-* “sökmek, koparmak” olarak yaşamaktadır. Yakutça’da bu fiilin *r*’li şekli de vardır: *tüör-* “sökmek, koparmak”. Bunlardan daha ilginç olan Yakutça şekil *tüöre* kelimesidir. Bir zarf olan bu Yakutça kelimesinin anlamı “hep, hepsi, tamamı, tümü”dür: *Bihigi tüöre kinini kutta söbülehebit* “Biz hep(imiz) onunla aynı fikirdeyiz”. Yakutça *törüt* “büsbütün, bütün bütün, tamamıyla” zarfı da bence aynı fiilin bir türevidir: *Min mam törüt bilbeppin* “Ben bunu hiç bilmiyorum”.

Hamilton, 1 numaralı metinde geçen *TWYZYN* kelimesi hakkında yaptığı açıklamada bunun Arat’ın *Eski Türk Şiiri*, ss. 339-341’de

belirtmiş olduğu sebepler dolayısıyla *tözün* değil, *tüzün* okunması gerektiğini ileri sürüyor (s. 11, not 1.2). Ne var ki, Arat sözü edilen açıklamasında *tüzün* kelimesini Orhon yazıtlarında da geçen *tüz* (mutî, itaatkâr, halîm, selîm, yumuşak huylu vb.) sıfatından türettiği halde, Hamilton bu kelimeyi *tüz-* “aplanir, lisser, regulariser, metre en bon ordre” fiilinden-^on ile türetilmiş bir sıfat saymaktadır (aynı yer). Clauson da söz konusu kelimeyi *tüzün* okumuş ve *tüz-* fiilinin türevi saymıştır (*EDPT*, s. 576). Bence Uygurca metinlerde daha çok “asil, soylu” anlamına gelen bu kelimeyi *ö* ile okuyup *töz* “asil, temel, kök, köken” kelimesine bağlamak doğru olur (krş. Ar. *aşîl* < *asîl*). Aslında, bu kelime Brahmi yazılı metinlerde de *ö* ile geçmektedir: *tözöm yol* = *tözün yol* “asil yol” (TT VIII, 11). Clauson, bu kelimenin geçtiği Brahmi yazılı metinde yazının acayip olduğunu, örneğin *örtül-* fiilinin bile *ürtül-* şeklinde yazıldığını belirterek *tözöm* yazılışına fazla güvenmemek gerektiğini dolaylı olarak söylüyor (*EDPT*, s. 576). Clauson’un bu kanıtı bence onun görüşünü desteklemez. Çünkü Genel Türkçe *ört-* fiili Eski Uygurcanın devamı olan dillerde, Yeni Uygurca ile Özbekçede, *ü* ile yazılır: Uyg. *ürt-*, Özb. *urt-* (*ürt-*).

Hamilton’un *o* ile *yogur-* okuduğu fiile gelince, bu kelimeyi galiba *u* ile, yani *yuğur-* biçiminde, okumak daha doğru olacaktır; çünkü bu fiil gerek eski gerekse yeni dil ve lehçelerde genellikle *u* ile yazılır: *CC yur-* (< *yuğur-*), Trkm. *yuğur-*, Y. Uyg. *juğur-*, Kırg. *cür-*, Hak. *çür-*, vb. Bu Türkçe kelimenin Moğolca karşılığı da bu görüşümüzü destekler niteliktedir: *cigura-*, *cugura-*, Halha *dzūra-*.

Hamilton’un ünlüsünün niteliği konusunda tereddütlü olduğu kelimelerden biri de *toğ-* “naitre” kelimesidir (bkz. c. II, s. 254). İlk Uygurca yayınlarda Türkiye Türkçesindeki *o*’lu *doğ-* şeklinin etkisi ile genellikle *toğ-* okunan bu kelime son yıllarda yapılan yayınlarda daha çok *u* ile okunmaktadır. Bunun sebeplerinden biri ve belki de en önemlisi kelimenin Brahmi yazılı metinlerde *u* ile yazılmış olmasıdır (TT VIII, s. 100). Bence kelimenin Yeni Uygurca ve Özbekçe şekilleri olan *tuğ-* da en az bu kanıt kadar önemlidir.

Hamilton, 2 numaralı Uygurca metinde *amal* “sakin, sessiz, hareketsiz” sıfatının eş anlamlısı olarak geçen *’YWRWK* kelimesini de *ü* ile, *ürüg* biçiminde, okuyor: *ürüg amal yiltizlig* (c. I, s. 23). Bu ibareyi Fransızcaya “(le bodhisatva?) Pourvu de la Racine Sereine

et Tranquille” tarzında çeviren araştırmacı (s. 24) *ürüg* kelimesini “uzun süre” anlamındaki *ür* kelimesine bağlıyor ve Uygurca *ürük uzatı* “uzun uzadıya, sürekli olarak, devamlı olarak” ibaresindeki *ürük* (Hamilton *ürüg* okuyor) ile bir ve aynı sanıyor. Aynı birleştirmeyi, söz konusu kelimeleri *örüg* okumak suretiyle daha önce Clauson yapmıştı (*EDPT*, s. 222). Bence bu birleştirme anlam bakımından zayıftır. Aynı kelime bir yandan *uzatı* “uzun süre” zarfı, öte yandan da *amıl~amal* “sakin, huzur içinde” sıfatı ile eş anlamlı olarak nasıl kullanılır? Hamilton’un *ürüg* okuduğu kelime, bence, Arat’ın *ETS*, s. 327-328’deki açıklamaları ışığında *örüg* okumalıdır. Arat’ın zikrettiği Şorça *örüg* “sakin” verisine ve diğer verilere şunlar da eklenebilir: Kırg. *örü* “dinlenme, istirahat” (<**örüg*), Yak. *örö-* “dinlenmek, istirahat etmek” (<**örü-*). Bu verilere dayanarak *örüg* “sakin” kelimesinin *örü-* “dinlenmek, istirahat etmek” anlamındaki fiilden -g ile türetilmiş bir isim-sıfat olduğunu söyleyebiliriz. Öte yandan, genellikle *ürük*, Clauson tarafından da *örüg* okunan Uygurca zarfı da *ü* ve *g* ile *ürüg* okumak doğru olacaktır sanırım, çünkü bu kelime Yakutçada *örü* biçiminde yaşamaktadır: *Manna örü tınnı* “Burası daima soğuk(tur)”, *örü küöh mastar* “her zaman yeşil (olan) amaçlar”. Yakutça *örü* “daima, her zaman” zarfı şüphe yok ki daha eski bir *örüg* şekline, o da, büyük bir olasılıkla, en eski ve aslı *ürüg* şekline gider. Genel Türkçe *ü* ünlüsüne Yakutçada birkaç kelimedede *ö* ünlüsünün denk geldiğini biliyoruz: Uyg. (Br.) *ür* ‘uzun zaman, uzun süre’, Hak., Tuv., *ür* ay. Yak. *ör*, Genel Türkçe *kümüş* = Yak. *kömüs*, vb.

Yuvarlak ünlülü bu kelimeler konusundaki düşüncelerimden sonra 13 numaralı 5 satırlık kısa metinde geçen iki kelimenin okunuş ve yorumunda Hamilton’a katılmadığımı belirtmek isterim. Beş satırlık kısa metin şudur:

1. *tsuuntakı la totok oğlu arslan sangun*
2. *bu kutlug varhar-ka kirü teg-intim burkan-*
3. *lar küç basut birzün esen tükel*
4. *tokuz on yaşayur karı atam-ka burkan*
5. *küçinge öz evke tegmez bolzun.*

Hamilton beşinci satırdaki ’WYÇ ’VK’ kelimelerini yukarıda da görüldüğü gibi *öz evke* okuyor ve “a (sa/ma/notre?) propre maison” tarzında çeviriyor (I, 75-76). Bence bu bağlam içinde *öz evke* “ala maison, de soi-meme, a (sa/ma?) propre maison” gibi bir ibare

anlamsız olur. Bu kısa metinde, La Totok oğlu Arslan Sangun kutsal manastıra girdiğini belirttikten sonra 90 yaşındaki babası için bir iyi dilekte bulunuyor. Dilek (yüklem) olumsuz olduğuna göre (*tegmez bolzun* “değmesin, ulaşmasın, erişmesin”) bundan önceki ibare (özne) kötü anlamlı bir kelime çifti olmalıdır. Bu kelime çifti, bence, *üz evke*’den başkası olamaz. İlk kelime Uygurca metinlerde genellikle *buz* ile birlikte “kin, nefret” anlamında geçer: *üz buz bilig, üz buz köngül, üz buz kıl-* vb. (DTS, 629, EDPT, 279). Bu kelime çifti *öpke* ile de kullanılmıştır: *öpke üz buz köngül tutdum erser* “İçimde öfke, kin ve nefret duyguları besledim ise...” (EDPT, 279). Asıl anlamı “ak ciğer” olan, fakat daha başlangıçta “hiddet” anlamını da kazanmış olduğu anlaşılan *öfke* kelimesi Uygurca metinlerde genellikle *’WYPK’* (*öpke*) ve *’WYVK’* (*öve*) şekillerinde geçer. *MK*’da *f*’li *öfke* şekli de vardır (I, 195). Çağataycada *öyke* şekli de bulunan bu kelimenin ilk hece ünsüzü, büyük bir olasılıkla, *b* idi. Kelime başındaki ünlüye gelince, en eski metinlerden beri *ö* olan bu ünlü Kutb’un *Husrev u Şirin*’inde *e* olarak da tesbit edilmiştir: *evke, efke* (EDPT, 9). XIV. yüzyıl Harezmi Türkçesindeki bu *e*’li şekiller düzleşme sonucu meydana gelmiş olamaz. Bence Kutb’daki *evke, efke* şekilleri Uygurcadaki *ö*’lü şekillerden daha eskidir. Nitekim Altayistler, bu Türkçe kelimeyi Moğolca *ebçigü(n)*, *ebçigüü* “göğüs, göğüs kafesi” (Halha *övcüü(n)* “göğüs kemiği”) ve Tunguzca *ebte* “ak ciğer” kelimeleri ile karşılaştırıyorlar (Poppe, *Verg.*,) Bu veriler karşısında söz konusu metindeki *’WK’* yazımının yanlış olmadığı, tersine, bunun, *öve* kelimesinin daha eski bir şeklini yansıttığı söylenebilir. Buna göre metnin son cümlesini “Sağ salim (olarak) doksan yaşına gelen ihtiyar babama, Buda’nın gücü sayesinde, kin ve nefret değmesin” tarzında çevirebiliriz.

Bu yazıya son vermeden Hamilton’un 26 numaralı metnin 10. satırındaki *M’NKRW*, yani *mangaru* “bana doğru, bana” kelimesini niçin *mengerü* okuduğunu anlayamadığımı da söylemeliyim. *Ben|men* zamirinin datif ve direktif halleri Eski Türkçede art ünlülü olarak *banga|manga* ve *bangaru|mangaru* değil midir?

Buraya kadar işaret ettiğim, okunmuş veya yorumlarına katılmadığım bazı kelimeler hakkındaki görüşlerimin Hamilton’un bu çok önemli eserinin değerini küçümsemeyi amaçlamadığını özellikle vurgulamak isterim. Amacım, uzun bir emek, ciddi ve titiz bir araştırma ürünü olan bu güzel eser dolayısıyla Türkologlar arasında

esasen tartışmalı olan bazı Eski Türkçe kelimeler üzerine kendisi ile fikir alış-verişinde bulunmaktı. James Hamilton'u, yayımlanmamış bütün Tun-huang Uygur yazılarını gün ışığına çıkaran, çevirileri, türlü kelimeler üzerine yaptığı değerli açıklamaları ,analitik sözlüğü ve tıpkıbasımları ile nefis bir Şekilde bilim dünyasının istifadesine sunan bu eserinden ötürü içtenlikle kutlar ve değerli çalışmalarının sürmesini dileriz.

Prof. Dr. TALT TEKİN

